

ԽՄԲԵԳՐԱԿԱՆ

ՍՓԻԻՌԲ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Գ

Մեր նախորդ երէկու խմբագրականներով շօշափուած ընդհանուր հարցերուն իբր լրացում, կ'ուզենք թուել, կամ աւելի ճիշտ ընել կարգ մը յատկանշուներ, որոնք սփիւռքի գրականութիւնը կ'որակեն: Մեր նպատակէն դուրս է սփիւռքի գրական արդիւնքը ենթարկել կշիռի, այս աշխատանքը կը պահանջէ հատորներ, այլ բնորոշել միայն այն գլխաւոր գիծերը, որոնք իր գնացքը կը ճշգրեն և իբր գոյն, գիծ և ոգի կը թեզանեն ու կը կենսաւորեն գայն:

Սփիւռքի գրականութիւնը նախ իբր լեզու, պէտք է ըսել, թէ գոհացուցիչ է և զովեստի արժանի: Անշուշտ լեզուն գրականութիւն չէ, այլ մեծարժէք գործիք մը միայն, սակայն փաստը կրնայ ըլլալ մշակոյթին, և աւելին՝ քաղաքակրթութեան մը: Գեղեցիկ լեզու մը ունենալը, գրականութիւն մը ունենալ չի նշանակեր, բայց լեզու մը կազմակերպել և գայն գրական գործիք մը ընելը՝ ինքնին գրական աշխատանք մըն է, մանաւանդ մեր մէջ՝ ուր դժուար է գրականութիւնը լեզուէն ազատագրել:

Երբ նկատի ունենանք այն գլխաւոր կեդրոնները, Փարիզ, Ամերիկա, Սիւրիա, Եգիպտոս, ուր սփիւռքի գրական միտքը իր արտայայտութիւնները ըրաւ, կը զգանք թէ այդ կեդրոններուն մէջ նոյն այդ գործիքը համահաւասար նրբութեամբ և ճկունութեամբ չզարգացաւ: Ամերիկան չկրցաւ զոյգ ընդհանալ Փարիզի կորովին և ճանաչուածութեան, ինչպէս եղան Սիւրիան և Եգիպտոսը: Ժիշտ է թէ չստեղծուեցաւ լեզուական քառս, քանի որ չորս գլխաւոր կեդրոններու մէջն ալ արեւմտահայ լեզուին կնիքն ու շնորհը մնաց հաստատ: Հակառակ ուրեմն տաղանդներու զանազանութեան՝ արեւմտահայ աշխարհաբարը կը մնայ նոյն, երանգներ միայն կը գատեն Վանոնք իրարմէ: Փարիզը, ինչպէս ըսինք, մեր լեզուն ըրաւ աւելի ճառագայթուն և գեղակերտ, Ամերիկան, աւելի գործնական՝ բայց որոշ գունաթափութեամբ, արեւելքը մնաց հարազատ մեր լեզուի աւանդութեան ու պահեց մեր գրականութեան միջին բարեխառնութիւնը, առանց յաւելումի:

Լեզուի հարցին մէջ սփիւռքը իր այս քսանհնգամակի ընթացքին չըրաւ անշուշտ բռնադրուած նոր արեւելում մը, հեռացնելու չափ մեր լեզուն ցեղային զգայարանքէն, — ի վերջոյ պէտք չէ մոռնալ որ լեզուն մարմինն է հոգիին և իբրև շէնք ու արտայայտութիւն շատ բան կրնայ տալաւարել իր մէջ մեր էութենէն։ Արեւեստի ձեւեր, մտքի երկունքներ կան, որոնք արեւմուտքին աւելի կը պատշաճին և կրնան անզգալի բայց հասկնալի կերպերով հեռացնել զմեզ մեր ցեղային առհաւական բարեխառնութիւններէն, ոգիէն։ Թէ Փարիզն ու Ամերիկան որքան կարելի կ'ընեն այդ՝ հարց մըն է որ լեզուէն աւելի կը վերաբերի անով մշակուած գրականութեան։ Սակայն պէտք չէ կոյր ձեռնալ չտեսնելու չափ լեզուական արտաքին շնորհին մէջ վարչամակուած բաներ՝ որոնք օտար զգայնութիւններու փոխանցումը կը փորձեն մեր մէջ։ Անիմատ ու տարադէպ բժախնդրութիւն, բայց աւելին, յետախաղաց ենթարկում մը՝ զոր մենք կ'ընենք մէկ դարէ ի վեր, երբ հաւատարիմ չենք մնար մանաւանդ մեր ցեղային տուրքերուն և անոնցմով պայմանաւոր մեր հոգեկան հարստութեան։

Շատ բնական է, սփիւռքի այն կեդրոններուն մէջ ուր կը շարունակուի մշակուիլ հայ գրականութիւնը, ժամանակի տիրող ոգին և ցեղային տարրի պակասը, զգալի ըլլալին յօրինուածքին մէջ լեզուին, որ սփիւռքի հայերէնն է։ Լեզուն այն խմորն է որ իր վրայ կը կրէ ժամանակի ու մտայնութեանց կնիքը։ Բառերն ու նախադասութիւնները չիլ ու զգայարանք ունին, և կը ծառայեն իբր մարտկոցներ զաղափարներու։

Յետոյ, լեզուն, կենդանի մարմնի մը նման ունի իր հասունութեան կէտը, ուր կը հաւասարակշռուին հասարակաց զիծերը և ներքին կառույցի զբաւանակները, և ուր զործարանները ամբողջական են ու կատարեալ։ Եւ այս երջանիկ համակերտումը այն ատեն միայն տեղի կ'ունենայ՝ երբ ցեղային ոգին, ժամանակաւոր ապրումները և աւանդութիւնը կը ներդաշնակուին, ծնունդ տալու համար ինչպէս դասական մշակոյթներու, այնպէս ալ դասական լեզուին։

Ոսկեդարեան մեր հայերէնը կը բնորոշուի ոգիով մը՝ որ այդ դարու մարդոցը եղաւ, ժուժկալ, լուրջ, առնացի և պարզ, ինչպէս կ'ըլլան կատարելապէս ինքնատէր հոգիներէ եկած բոլոր արտայայտութիւնները — կարծես հայկական ամենի բարձրաշխարհին ամբողջ ուժը պարփակէին իրենց նախադասութիւններէն իւրաքանչիւրին մէջ։ Նոյն այդ ոճը պիտի ծաղկէր մեր ճարտարապետութեան և երաժշտութեան մէջ, նոյն տիրակալ յատկանիշերով, իբրև նոյն և հասարակաց ոգիի արտայայտութիւն։ Գաղտնիքը այդ ստեղծագործութեան և լեզուի փառքին, դիւրին է պատասխանը, ցեղին ոգեկան յատկանիշերը՝ թափ առած ժամանակի պահանջին առջև։

Գեղեցիկ է սփիւռքի կարգ մը կեդրոններուն մէջ մշակուած լեզուն իբրև կերպարանք ու արտայայտութիւն, բայց ան կը հանդերձէ յաճախ մարմիններ՝ որոնք քիչ անգամ մերը եղան։ Անշուշտ թէ Փարիզի և Ամերիկայի տղաք կը զրեն հայերէն, ճարտարօրէն զործածելով հայ լեզուն, և սակայն անոնց գործածած լեզուին ու Վարուժանի և Թէքէեանի լեզուին մէջ կայ ներքին տարբերութիւն մը որ դիւրաւ կը զատորոշէ հայցին ու նուազ հայցին իրարմէ, և այս՝ առանց տալանդներու համեմատութեան և ժամանակի տուրքին։

Այսօր իսկ երբ կը բանանք «Յեղին Սիրտը», «Հէթանոս Երգերը» և

«Հրաշալի Յարութիւնը», հպարտութեամբ ու սիրանքով կը մտածենք անոնց՝ որոնք իրենց պապերու սրբազան ոսկորներէն ծորեցին այն դաշնակութիւնը՝ ուր ցեղը, ոգին և արուեստը իրարու եկան, իբրև յաղթանակ և վկայութիւն մեր արժէքներուն: Ու տակաւին ինչ հարստութիւն, որով կը քաղցրանար այդ հողիներու ներքին աշխարհը, ուրկէ կը պոռթկային այդ զոդոր կաթողիկէներ, ժամանակի մոխիրներէն ապարանք ու հպարտութիւն ստեղծելու չափ:

Մեր հողին այսօր շատ բան կորսնցուցած է իր թարմութենէն ու արիւնէն, և հոգեբանական այլուրուցեամբ մը ինքզինքը կը պահէ օտար՝ այն հիմնական զարկերակին հանդէպ, որ բառ ըլլալէ առաջ, ոգի է՝ և փոխադարձաբար: Գրականութիւնը ի վերջոյ անդրադարձն է ժողովուրդի մը հողին, և իր սնունդը մեծ չափով կը ստանայ այդ ժողովուրդի աւանդութիւններէն: Բնական է որ գաղութները ենթարկուին տակաւ ամէն կերպ խաթարումներու, կորսնցնելով շատ բան բարձրեւելի նախնական հարազատութենէն: Այս վիճակը, մասնաւոր սփիւռքի մէջ, մեր գրականութիւնը պիտի ընէր տարտամ և հեռու ազգային գծէն, և ցեղային տարրի ուժէն: Եւ մի՞ մոռնա՞ք որ բառերը մարտկոցներ են հողին, և լեզուն կը դիմագծուի զինքը մնուցանող ոգիէն միայն: Այս հանգամանքով է որ կը զատորոշուին ազգերու գրականութեանց մէջ ցեղային նկարագիրները: Անփոխադրելի են մէկ լեզուն միւս այն զրուածքները, որոնք աւելի լայն չափով իրենց մէջ ունին ցեղային տարրեր, այն կախարդանքը որ ոգին ու բանաստեղծականութիւնն է ցեղին: Անհնար, չըսելու համար անկարելի է նարեկացին, Մեծարենց և Վարուժանը թարգմանել, առանց խոշոր զիջումի: Եւ այս շնորհիւ այն լեզուին որ բառ և նախադասութիւն ըլլալէ առաջ՝ ոգի է և ցեղայնութիւն: Երբ ցեղի մը հողին չանցնիր իր զիրքերուն, այդ զիրքերը հազիւ թէ պատկանին իրենց ժողովուրդին: Ըսել թէ «Սփիւռքը զրոյնք ունի (ըլլան անոնք բանաստեղծ կամ վիպող), բայց չունի գրականութիւն, և կամ զայն չընկնով, «Թէ Սփիւռքը գրականութիւն ունի բայց չունի գրագէտներ», ճարտար դարձուածքներ են իրողութեան մը՝ որ կը խուսափի այդ տարագրութենէ: «Ինքնատուութիւն» և «ներքօր» ապրում անըմբռնելի է առանց խորութեան ու ոգիի, որ իբրև կենսանիւթ, զոյն և զիծ, չի բխիր ժողովուրդի մը ցեղայնութենէն, անոր եթէ ոչ *tellurique*, գէթ հոգեբանական խորքէն՝ որմէ պայմանաւոր կը մնայ զոդը մը՝ վեր միջավայրի ազդեցութիւններէն և նոյնիսկ տաղանդէն: Մշակոյթները պէտք չէ մոռնալ պայմանաւոր են իրենց ցեղային հեղանիւթով, այսինքն անցեալով, և ապա տուեալ մշակոյթով՝ այսինքն ներկայով: Կ'ընենք այս դիմաբաժանումները ոչ թէ աժան տեսութեան մը հաշտոյն, այլ մատնանշելու միայն հոգեկան ակերը մեր հոգեկանութեան, որոնց անխառն բխումներով միայն պայմանաւոր է գրականութիւնը՝ իբրև ոգի և արուեստ: Մենք դար մը ամբողջ իւրացուցինք եւրոպական մշակոյթը՝ սակայն այնպիսի շրջանի մը, երբ հոգեկան արժէքները տազնապի մէջ էին, երբ մարդը կտրուած իր հողի խորքէն՝ կը միանար կեանքին, բայց ոչ անոր նշանակութեան:

Քսանհոգամեակ մը ամբողջ՝ ու մենք չունինք զորք մը փարիզի, Ամերիկայի կամ Սիւրբիոյ մէջ գրուած, որ իր մէջ համակիւտը ցեղին ցաւին ծովերէն բոց կալկաներ, զինք կազմող արեան ու զրկանքի հեղեղին: Գրագէտ մը որ իր մէջ խառնէր այդ իսկութիւնները, ծիածանուող արցունքէն, երազի

ու յոյսի տրուփին ընդմէջէն, և զայն բեղմնաւորէր իր տաղանդով և գունաւորէր ժամանակով, ինչպէս եղան անմահ գործերը մեր մատենագրութեան: Նարեկացին, Վարուժան, Մեծարենց ուրիշ բան չըրին եթէ ոչ՝ առնել այդ իսկութիւններէն շիթեր և անոնցմով կախարդած իրենց բառերը՝ ստեղծել այն՝ ինչ որ պիտի մնայ իրենցմէ իրեւ կերպարանք և արժէք մեր ցեղին:

Մեր գրականութիւնը ոտքի կը կանգնի ներսէն և ոչ թէ դուրսէն: Լեզուն յաճախ դրսերևոյթ է՝ երբ իրմէն կը բացակայի հեղանիւթը: Անհրաժեշտ է կարօտագին հրաշքը մեր պապերու ոգիին, որ Ե., ԺԲ. և ԺԹ. դարերուն՝ այդ հրաշարադուծիւնը մեր դարաւոր խորհուրդին պիտի նիւթացնէր, ստեղծելու համար մեր գրականութեան դարերը:

Մեր գրականութիւնը իր փրկութիւնը կը գտնէ ու կը հայանայ իր պապերու հողին սիրելով, հագնելով, այդ ոգին մեծցնելով, սրբացնելով, ու անոր բոցէն անցընելով բառերը, որոնք այլապէս գեղեցիկ գերեզմանաքարեր են լեզուն, երբ չկայ հողին:

Լեզուն սփիւռքի գրականութեան չէ աղճատուած անշուշտ, ընդհակառակն ժամանակակից տիրող և մեծ մշակոյթներուն հետ շփուելով իւրացուցած է որոշ ճկունութիւն և շնորհը, սակայն ասոնց կարգին նաև հեռացած այն գուլէն և միզամածային արարչութենէն որ մեր ցեղին է, որ մեր անցեալին էր, և դարձած այսօր տոգոյն:

Սփիւռքի գրականութիւնը ունի գեղեցիկ և ճկուն լեզու, բայց այդ գործիքը փաստը չէ մեր հայեցի մշակոյթին և չի փառաւորեր ինքզինքը, ինչպէս եղաւ ան մեր գրականութեան մեծ դարերուն:

Հայ լեզուն սփիւռքի մէջ վերաւոր է իր սրտէն, և ուշ կամ կանուխ դատապարտուած է ըլլալու լրագրական լեզու կամ վեհնետիկեան հայերէն: